

ionshistoriska arbetet, har fått för stor plats (Bear, Betray, Cannibalism), ibland tycker jag att det receptionshistoriska behöver kompletteras, till exempel artikeln Boaz med Nicolas Poussins målning "Sommaren" eller Rut och Boas på åkern i hans serie "De fyra årstiderna" (1660–1664). Men med EBR har vi helt uppenbart fått ett nytt *exegetiskt* uppslagsverk, rikare och mer omfattande än tidigare arbeten. Inkluderingen av Bibelns receptionshistoria har mynnat ut i en rad nya uppslagsord och gett oss ett rikare exegetiskt material. Om de olika författarna fått ta del av varandras bidrag skulle verket nog har blivit än rikare.

Birger Olsson,
Professor emeritus, Lund

Hans-Josef Klauck et al. (red.), *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*. Vol. 5. Charisma–Czaczkes. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2012. 1230 sp.

Hans-Josef Klauck et al. (red.), *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*. Vol. 6. Dabbesheth–Dreams and Dream Interpretation. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2012. 1230 sp.

Denna recension följer upp två tidigare recensioner om detta stora nya uppslagsverk. Se STK 87 (2011), 132–133 och föregående recension i detta nummer. Jag koncentrerar mig här på de receptionshistoriska artiklarna i band fem och sex för att få en uppfattning om vad som menas med receptionshistoria i detta uppslagsverk. Dessa artiklar är det verkligt nya i lexikonet. Jag för samman de olika uppslagsorden i olika kategorier.

Bibliska begrepp och personer. Ett femtiotal sådana får en spalt eller mera. Dessa uppslagsord finns ju i ett vanligt bibellexikon också men utvidgas här med olika receptionshistoriska aspekter; kristna, judiska och muslimska. Ofta är de exegetiska och de receptionshistoriska avsnitten ungefär lika stora men många gånger är de senare mycket längre. (Siffror inom parentes i det följande anger antal spalter; kursiverade siffror anger *exegetiska* avsnitt.) Några exempel:

Child, Children (4+30), Church (5+31), Circumcision (3+16), Confession (3+14), Conscience (4+18), Conversion (2+31), Cosmos and Cosmology (8+34), Covenant (11+34, utvidgat med en artikel om Covenant Theology), Creation and Cosmology (7+43, kompletterat med en artikel om Creationism), Cross (1+20, utvidgat med en artikel om The Theology of the Cross), Crucifixion (6+22), Day of Judgement (2+14), Death (7+37), Delilah (1+8), Demon, Demonology (6+42), Devil (2+25), Diaspora (5+22), Disciple, Discipleship (3+31), Divorce (6+19) och Day (8+28).

Det säger sig självt att EBR ger läsaren mycket mera än ett vanligt bibellexikon. En sådan artikel som Child har följande underrubriker: Hebrew Bible/Old Testament, Greco-Roman Antiquity and New Testament, Judaism (Rabbinic Judaism, Medieval Judaism, Modern Judaism), Christianity, Other Religions, Literature, Visual Arts, Music och Film. Judendomen behandlas alltid utförligt och bibliska spår inom islam nämns ofta, även genom artiklar som behandlar enskilda avsnitt i Koranen.

Enskilda bibelböcker. Volym fem och sex behandlar Krönikeböckerna, Kolosserbrevet, de två Korintierbrevet, Daniels bok och Deuteronomium. Danielsbokens spår i historien tar som väntat stor plats (9+40). Annars får det exegetiska och det receptionshistoriska ungefär samma utrymme. I regel redovisas kommentarer från olika tider och någon gång också de verser i boken som haft särskild betydelse. Fokusering av några receptionshistoriskt centrala ställen i varje bibelbok och deras olika bruk och innehåll i olika historiska kontexter efterlyses.

Enskilda bibeltexter. Enskilda bibeltexters efterhistoria behandlas endast undantagsvis: Cleansing the Temple, Story of David and Goliath, Story of David and Jonathan, Descent into the Netherworld, Rape of Dinah och Doxologi. Andra uppslagsord tillhör mer den exegetiska analysen, till exempel Controversy Stories, Court Narrative (2 Sam. 9–1 Kgs. 2), Courtroom Scene och Chreia. Artiklar av typ Rape of Dinah får det gärna bli flera av, även om EBR inte ska ses som en receptionshistorisk kommentar. Där ges en innehållsrik översikt över tolkningar och bruk av Dina tiderna igenom i judendom och kristendom. Jag saknar en redovisning av berättelsens användning i undervisningen om det sjätte budet inom protestantiska kyrkor i Europa, med nedslag även i Sverige, och senare tids feministiska tolkningar.

Icke-bibliska personer/grupper. Nästan hundra personer/grupper har fått en spalt eller mera under ett eget uppslagsord. Nära hälften är skriftutläggare, teologer, historiker eller andra vetenskapsmän. Här måste det vara särskilt svårt att välja. I volym fem finns R. H. Charles, T. K. Cheyne, Chicago School, A. Chouraqui, Chrystotom, Clare of Assisi, Clement of Alexandria, Clement of Rome, John Climacus, H. Cohen, J. W. Colenso, J. A. Comenius, H. Conzelmann, N. Copernicus, Moses ben Jacob Cordovero, T. Cranmer, Hasdai ben Juda Crescas, O. Cullmann, Cyprian, Cyrill of Alexandria och Cyril of Jerusalem. Artiklarna tenderar inte sällan att bli mer en beskrivning av personernas liv och verksamhet än en analys av deras roll i Bibelns receptionshistoria. Flera namn är helt nya för mig, inte minst äldre judiska lärde. Inom litteratur, konst, musik och film/dans finns i genomsnitt cirka tio uppslagsord till varje område men betydligt mindre om musik och dans/film. Bland personerna finns nästan inga nordeuropéer. Ivo Cramér får drygt en spalt, Birgit Cullberg drygt en halv spalt.

Kyrkohistoriska teman och rörelser. Jag tänker här på sådana artiklar som Charismatic Movement, Children of God, Christian Countercult Movement, Cistercian Order, Cluniac Order, Conservative Judaism, Conversos, Church Councils, Dialectical Theology, Docetism och Donatism. Här är ofta den receptionshistoriska relevansen inte så tydlig. Om något ska reduceras så kan det ske här. Även en del andra allmänna teman såsom Charity, Civil Religion, Christmas, Cleric and Clergy and Dance skulle kunna förminska.

Utöver dessa områden finns också artiklar om Bibelns historia som också i viss mån hör till Bibelns receptionshistoria (handskrifter, översättningar, exegetiska analysmetoder och skolor, allmänna bibelrörelser med mera). De kan vara värdefulla i sig men deras receptionshistoriska värde utvecklas inte. Det finns mycket att skriva om Bibelns historia som för mig inte i direkt mening behöver tillhöra Bibelns receptionshistoria.

Volymbalansen mellan olika artiklar är svår att bedöma. Men även i volym sex får Ziolkowski jämförelsevis stor plats. Behöver man skriva sammanlagt 31 spalter om hundar? Jag har läst många av de längre artiklarna. De är bra. Flera av författarna har behandlat sina ämnen i böcker som publicerats de senaste tio åren.

Med dessa tre ovan nämnda recensioner har jag utförligt presenterat det nya uppslagsverket EBR. Det finns flera skäl till fortsatt presentation och analys av de receptionshistoriska artiklarna, det mest nya i EBR, och då diskutera urval och innehåll som inte kunnat få någon större plats i det jag nu skrivit.

Birger Olsson,
Professor emeritus, Lund

Marius Timmann Mjaaland, *The Hidden God. Luther, Philosophy and Political Theology*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 2016. 233 sid.

Quae supra nos – nihil ad nos! ”Det som övergår oss, angår oss inte.” Detta bevingade ord, som ibland tillskrivs Sokrates, använder Luther i *De servo arbitrio* (WA 18, s. 685) för att göra en åtskillnad mellan Gud såsom han har bundit sig själv till sitt ord och framträder i skriften, och Gud såsom han är i sig själv, i sitt eget fördolda majestät. Talet om den fördolde Guden har i sin tur dels handlat om Guds fördoldhet i strängt metafysiskt hänseende – det vill säga att Guds innersta vilja och väsen är oåtkomliga och därför inte ska utforskas – dels om att Gud verkar fördold under motsatser (*sub contrariis*) – Gud segrar genom att dö, visar sin kärlek genom vreden på korset och så vidare. Guds fördoldhet *sub contrario* sammanfaller således med Guds uppenbarelse, och i det avseendet visar Gud sig för oss som en kärleksfull Gud.

Bland 1900-talets teologer har läran om den fördolde Guden varit föremål för en omfattande diskussion. Eberhard Jüngel hör till dem som har understrukt att vi bör ta ordspråket på allvar och hålla oss borta från spekulationer om den i metafysiskt avseende fördolde Guden. Han betonar att vi känner Gud genom Guds nådiga handlande. Gud är fördold när han verkar genom det som förefaller vara i motsats till vem Gud är – som till exempel i Jesu lidande och död. Gud själv är alltså inte fördold, utan det som vi i strikt mening bör tala om är ”*opus dei absconditum*” – Guds fördolda handlande.

Marius Timmann Mjaalands *The Hidden God* har en vidare ambition än att gå in i den konventionella teologiska diskussionen. I stället vidgar sig undersökningen mot en filosofisk diskussion av den kritiska potentialen i talet om den fördolde guden hos Luther, framför allt i texter som Heidelbergdisputationen (1518) och *De servo arbitrio*. Mjaaland lägger medvetet ett visst avstånd mellan sin undersökning och den aktuella historiska och systematisk-teologiska diskussionen för att i stället låta den kontinentala filosofiska traditionen gå i kritisk dialog med en filosofisk läsning av Luthers tal om den fördolde Guden. *Deus absconditus* sätts i relation till bland annat Heideggers metafysikkritik, Kants transcendentalfilosofi och Nietzsches och Derridas tänkande. Samtidigt är studien inte i strikt mening genealogisk, utan strävar efter att skapa en konstruktiv och ofta kritisk dialog mellan Luthers tänkande och nutida filosofi. Mjaaland tydliggör till exempel relationen mellan de metafysikkritiska implikationerna av *deus absconditus* och Kants kopernikanska vändning. Den fördolde Guden framstår som ett slags gränsbegrepp bortom vårt vetande och Gud kan egentligen endast kännas i uppenbarelsens fenomenvärld som struktureras av skriften (*claritas scripturae!*). Samtidigt som de intressanta parallellerna blir föremål för diskussion, blir det också tydligt att syftet är att låta läsningen av Luthers text stå i fokus för den filosofiska reflektionen.

Att Martin Luther var en mer avancerad filosof än vad vare sig han själv eller eftervärlden riktigt velat erkänna har blivit alltmera klart, och Mjaalands, i ordets allra bästa mening, originella läsning av *deus absconditus* visar hur Luthers tänkande kan träda in en fruktbar dialog med kontinental filosofi. Men det som gjort mest intryck på mig personligen är hur Mjaaland genom en skarpsinnig läsning visar hur texter som Heidelbergdisputationen och *De servo arbitrio* är av direkt relevans för förståelsen av Luthers politiska teologi. Hur kommer det sig till exempel att Luther kan tillåta sig att vara rent vulgärt kritisk mot sin samtids kyrkliga överhet, medan han uppmanar de upproriska bönderna till underkastelse? Hur kommer det sig att de apokalyptiska dragen i Müntzers teologi kan avvisas, liksom naturligtvis de romersk-katolska försöken att identifiera Luther som antikrist, samtidigt som Luther